

EBÛ KÂSİM SİCİLMÂSÎ'NİN BELÂGAT ANLAYIŞI (BELÂGAT-MANTIK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA)

Tahsin YURTTAŞ*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 31 Mayıs 2022, **Kabul Tarihi:** 15 Eylül 2022, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2022, **Atf:** Yurttaş, Tahsin. "Ebû Kâsım Sicilmâsî'nin Belâgat Anlayışı (Belâgat-Mantık İlişkisi Bağlamında)". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/2 (Eylül 2022): 1001-1028.

<https://doi.org/10.33415/Daad.1123751>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 31 May 2022, **Accepted:** 15 September 2022, **Published:** 30 September 2022, **Cite as:** Yurttaş, Tahsin. "Ebû Al-Kâsım Al-Sijilmâsî 'S Rhetorical Understanding (In the Context of Rhetoric-Logic Relationship)". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 22/2 (September 2022): 1001-1028.

<https://doi.org/10.33415/Daad.1123751>

Öz

Arap Belâgat tarihinde Aristocu ve Helenistik düşüncenin etkisinde kalarak felsefi retorîği, mantıksal kavram ve yöntemleri merkeze alan ve belâgat ilmini de buna göre kuran bazı dilbilimciler bulunmaktadır. Bunlardan biri de Mağrip belâgat ekolünden Ebû'l-Kâsım es-Sicilmâsî'dir (ö. ?). İşte bu çalışmada Sicilmâsî'nin *el-Menze ü'l-bedî ' fî tecnîsi esâlibi'l-bedî '* adlı eseri incelenerek belâgat anlayışının ortaya konulması hedeflenmiştir. Eserin tamamının incelenmesi suretiyle yürütülen çalışma ile Sicilmâsî'nin bu eserinde edebi eleştiri ve belâgat anlayışını Aristo mantığı ve felsefesinin etkisinde ortaya koyduğu; bu çerçevede Aristo'nun varlığın yüklemeleri şeklinde belirlediği kategorileri model olarak on üst başlık belirlediği, her bir başlığı yüksek cins olarak tanımladığı ve bu cinslerden her birinin altında türlerle, bâb ve kısımlara yer verdiği görülmüştür. Müellifin felsefî kategori mantığı

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye, yurttastahsin@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9590-0770>.

ve eserinde izlediği usul ile belâgattaki *beyân*, *meânî* ve *bedî* şeklindeki klasik üçlü tasnif yönteminden ayrıldığı tespit edilmiştir. Her ne kadar Sicilmâsî eserinde Aristo mantığı ve felsefesinin etkisinde kalsa da Aristo ile kategorilerin isimlendirmesi ve bunlarla edebî anlamları kastetmesi hususlarında ayrıştığı, kendine has sistematik ve özgün bir belâgat anlayışına sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sicilmâsî, Belâgat, Mantık, Kategori, Kavram.

Ebü al-Kâsım al-Sijilmâsî 's Rhetorical Understanding (In the Context of Rhetoric-Logic Relationship)

Abstract

In the history of Arabic rhetoric, there are some linguists who, under the influence of Aristotelian and Hellenistic thought, center philosophical rhetoric, logical concepts and methods and establish the science of rhetoric accordingly. One of them is Ebü al-Kâsım al-Sijilmâsî (d.?), from the Maghreb rhetoric school. In this study, it is aimed to reveal the understanding of rhetoric by examining Sijilmâsî's work called *al-Manza' al-badî' fi tejnîs esâlib al-badî'*. With the study carried out by examining the entire work, Sijilmâsî revealed his understanding of literary criticism and rhetoric in this work under the influence of Aristotelian logic and philosophy, and in this framework, Aristotle determined the categories he determined as the predicates of existence, and defined each title as high genus, and determined ten subheadings. It has been seen that each of the genera includes species, chapters and parts. It has been determined that the author's work differs from the classical classification method in the form of *bayân*, *ma'ânî*, and *badî'* in rhetoric with its category logic. Although Sijilmâsî was under the influence of Aristotelian logic and philosophy in his work, it was concluded that he had a unique systematic and original understanding of rhetoric, differing from Aristotle in naming categories and referring to them with literary meanings.

Keywords: Sijilmâsî, Rhetoric, Logic, Category, Concept.

Giriş

Erken Abbasiler döneminde yöneticiler tarafından Antik Yunan ve Helen felsefi birikiminin Arapçaya çevrilmesine önem verilmiştir. Özellikle Aristo'nun *Retorik*, *Organon*, *Poetika* gibi mantığa dair eserleri bunlardan bazılarıdır. Mantık ilminin İslam dünyasına intikaliyle birlikte bu ilim, dini ilimleri olduğu kadar Arap dil ilimlerini de kavram, yöntem, tasnif ve teori bakımlarından etkilemiştir. Aristo mantığının etkilediği dil ilimlerinden biri de belâgattır. 10.yy'dan itibaren teşekkül etmeye başlayan belâgat ilmi bir süre sonra özellikle Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948 [?]) ve *Nakdû's-şî'r* adlı belâgat çalışması ile birlikte kısmen hem felsefî retorik ve şiir hem de mantık ilmi etkisinde gelişmeye başlamıştır. Doğu ve Batı belâgat ekollerine nispet edilen bazı alimler ve onların telif ettiği belâgat kaynak-

ları mantık ve felsefenin açıkça etkisinin görüldüğü örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.¹ Örneğin Doğu ekolünün öncüsü sayılan Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eseri mantık ilminden etkilenerek telif edilen kapsamlı belâgat kaynaklarından biridir. Bu yönüyle *Miftâhu'l-'ulûm* müteahhir belâgat çalışmalarını kavram örgüsü ve tasnif yöntemi bakımlarından etkilemiştir.² Araştırma bağlamında incelediğimiz ve Batı belâgat ekolünden olan Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Abdülaziz el-Ensârî es-Sicilmâsî (ö. ?) de *el-Menze 'ül-bedî' fî tecnîsi esâlibi'l-bedî'* adlı eserini felsefe ve mantık ilminin etkisinde telif etmiştir. Sicilmâsî Faslı olduğu için burada Batı belâgat ekolüne kısaca değinmek yararlı olur.

Batı (Mağrip) belâgat ekolü, Doğu ve Arap/Bülegâ ekolünden etkilenerek teşekkül etmiştir. Batı ekolü bu yönüyle eklektik bir yapıdadır. Ekol, edebî zevkle birlikte eleştiriyi de önceleyen bir yapı arz etmektedir. Bu ekol alimleri söz sanatlarına ve şiire ağırlık vermeleriyle bilinir. Batı ekolü, Cezayir, Tunus, Fas ve İspanya'da gelişmiştir. Ekolün öncüsü *el-Umde fî mehâsini's-şi'r ve âdâbih* adlı eseriyle bilinen İbn Reşîk el-Kayrevânî'dir (ö. 456/1064). Yine, *el-Mi'yâr fî nakdi'l-eş'âr* kitabının sahibi Muhammed b. Ahmed el-Endelüsî (ö. 633/1236) bu ekolün ileri gelen belâgat âlimlerindedir.³ Aralarında edebî eleştiri ile birlikte Aristocu ve Helenistik düşüncenin etkisinde kalarak felsefi retorîği, mantıksal kavram ve yöntemleri merkeze alan belâgatçılar da vardır. Hicrî 7. yy.'ın sonu ile 8. yy.'ın başında yaşayan Sicilmâsî ile birlikte bu yönleri ile temayüz eden ve Batı belâgat ekolünden olan iki isim daha karşımıza çıkmaktadır:

¹ Şevkî Dayf, *el-Belâga: te'vavur ve târih* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2003), 286-313; İbrahim Çapak, *Düşünce Geleneğimizde Mantık* (İstanbul: Ensar Yay., 2016), 62-66; Nicholas Rescher, *İslam Mantık Tarihi* (İstanbul: Litera Yay., 2018), 49-94; Fuâd Zervâk, "Eşerü'l-felsefeti'l-yûnânîyye fî'l-belâgati'l-'arabiyye", *Defâtiru Mağber eş-Şîriyye el-Cezâiriyye* 3/7 (2018), 130-143; Tahsin Yurttaş, "Mantık İlminin Belâgata Etkisi", *Mütefekkir* 9/17 (15 Haziran 2022), 81-105; Cengiz Kallek, "Kudâme b. Ca'fer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002).

² Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmî, 2000), 1-47; Dayf, *el-Belâga: te'vavur ve târih*, 290-293; İsmail Durmuş, "Sekkâkî, Ebû Ya'kûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/332-334.

³ Batı Ekolü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hasan Taşdelen, "Belâgat İlmi ve Tarihi", *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler*, ed. İsmail Güler (İstanbul: İSAM Yay., 2015), 296-297; Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 8 (1988), 120; Zülfikar Tüccar, "İbn Reşîk el-Kayrevânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/247-249.

1. *Minhâcü'l-bülegâ' ve sirâcü'l-üdebâ* kitabının müellifi Hâzim el-Kartâcennî (ö. 684/1285)⁴

2. *er-Ravzü'l-merî' fi şinâ'ati'l-bedî'* adlı belâgat eseriyle bilinen ve matematikçiliğiyle tanınan çok yönlü âlim İbnü'l-Bennâ el-Merrâküşi (ö. 721/1321)⁵

Bu üç alim felsefi yaklaşımları ile Helen ve Yunan düşüncesinin retorik ve şiir anlayışından etkilenmiş, Aristo'nun mantık, şiir ve retoriğe dair eserlerini özümseyerek felsefi kaynaklardaki edebiyat teorilerini Arap belâgatı ve şiirine uyarlamışlardır. Burada Sicilmâsî'ye etkisi bağlamında Kartâcennî'ye kısaca değinmek gerekir.

Kartâcennî (ö. 684/1285) Mağrib Belâgat ekolünden olup *Minhâcü'l-bülegâ'* adlı eserinde pek çok mantık ve felsefe kavramını kullanır ve teorik bakımdan edebi eleştiri anlayışını oluştururken Aristo'nun *Poetika*'sından faydalanır. Özellikle şiir ve tenkidini *tahyîl* kavramı bağlamında inceler ve düşüncelerini kuramsal bir temelde ifade eder. Müellif, kitabının lafız, mana, nazım ve üslup bölümlerinde mantıki yöntemlerle felsefi yorumlara sıklıkla başvurur.⁶ Yaklaşık olarak aynı dönemde yaşayan ve onunla görüşen Sicilmâsî de Kartâcennî'nin bu felsefi tutumundan etkilenir ve eserinde kavramsal/yöntemsel açıdan olduğu kadar içerik düzeyinde de belâgatı mantıksal bir temele oturtur. Sicilmâsî kitabını Klasik Arap Edebiyatından ve Aristo'nun kategori, mantık ve şiir anlayışından etkilenerek telif eder.⁷ Örneğin bazı yerlerde doğrudan Aristo'nun *Kategoriler (el-Mekûlât)* adlı eserine atıfta bulunur veya onun görüşlerini eleştirir.⁸ Fakat bu etkinin daha çok Kartâcennî ve onun *Minhâcü'l-bülegâ'* adlı eseri üzerinden gerçekleştiği görülür. Nitekim Sicilmâsî'nin örneklendirme metodu daha çok Kur'ân ayetlerine, şiirlere ve daha sonra da nesire dayanır. Onun bu yöntemi Kartâcennî'ye benzemektedir. Bununla birlikte Sicilmâsî kategori mantığını belâgat anlayışının temeline koymakla

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Ebü'l-Hasen Hâzim Kartâcennî, *Minhâcü'l-bülegâ' ve sirâcü'l-üdebâ* (Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, ts.), 5-32; İsmail Durmuş, "Kartâcennî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/518-519.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. İbnü'l-Bennâ Merrâküşi, *er-Ravzü'l-merî' fi şinâ'ati'l-bedî'*, thk. Rıdvan Benşkurûn (Rabat, 1985), 17-58; İhsan Fazlıoğlu, "İbnü'l-Bennâ el-Merrâküşi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/530-534.

⁶ Ebü'l-Hasen Hâzim Kartâcennî, *Minhâcü'l-bülegâ' ve sirâcü'l-üdebâ* (Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, ts.), 1-120; İsmail Durmuş, "Kartâcennî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/518-519.

⁷ Sicilmâsî'nin doğrudan Aristo'ya yaptığı atıflar için bk. Ebü'l-Kâsım Sicilmâsî, *el-Menze'ü'l-bedî' fi tecnisi esâlibi'l-bedî'*, thk. 'Alâl Gâzî (Rabat: Dâru'l-Ma'ârif, 1401/1980), 199, 207, 338, 340, 365, 375, 393, 484.

⁸ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 364.

Kartâcennî'den ayrılır. Ayrıca Mağrib belâgat ekolünde bariz olarak görülen edebî tenkit ve şiir üsluplarının daha formel bir yapıda ifade edilmesini sağlar.

Özgün edebî ve teorik açımları içermesine rağmen şahsı gibi Sicilmâsî'nin *el-Menze 'ül-bedî'* adlı eseri de belâgat tarihinde pek bilinmemektedir. Mantık ile felsefe kavramlarının ve düşünme biçimlerinin bütünüyle bir belâgat eserinde kullanıldığı bir tasnif ve edebî kurgu Sicilmâsî'ye has bir üsluptur. Sicilmâsî, Aristo'nun metafiziğe ve ontolojiye giriş amacıyla varlığın yüklemeleri olarak belirlediği onlu kategori modelini esas alarak on üst başlık belirler ve her bir başlığı yüksek cins olarak tarif eder. Bu başlıklar şunlardır: *Îcâz, tahyîl, işâret, mübalağa, rasf, müzâhara, tavnîh, ittisâ, insinâ, tekrîr*. Bu cinslerden her birinin altındaki türler de hiyerarşik olarak verilmiştir.⁹ Sicilmâsî alt türleri birer belâgat kavramı olarak ayrıca tanımlamış, yakın cins, uzak cins, yakın ve uzak ayrımları ile özellik ve arazlarına da ayrı ayrı değinmiştir.¹⁰ Böylece beş tûmelin tamamını belâgat konularına yerleştirmiştir.

Müellif, kavramları hiyerarşik bir düzende sıraladıktan sonra bunların birbirinden ayrılan ya da benzeyen yönlerini de belirtir. Sicilmâsî mantıktaki tanım teorisinin inceliklerine vâkıf olduğu için kavramları olabildiğince tam tanımın kapsamına göre tarif etmeye çalışır. Bununla birlikte farklı veya eksik bulduğu başka tanımlara da değinir. Tanımlardan hareketle bazı belâgat önermelerine, buradan da bazı kıyas formlarına ulaşır. Onun esas gayesi ise belâgatın mahiyetini bize verebilecek olan külli kanunlara ulaşmaktır. *el-Menze 'ül-bedî'* adlı eser, felsefî kategori mantığı ve yöntemi ile belâgat-taki *beyân, meânî* ve *bedî* şeklindeki klasik üçlü tasnif yönteminden bâriz bir şekilde ayrılmaktadır; çünkü eser konuları taksim yöntemi açısından onlu bir sistematiğe sahiptir. Araştırmada Sicilmâsî'nin belirtilen eserinde ortaya koyduğu belâgat-mantık ilişkisi, Aristo'daki kategori mantığıyla; ayrıca klasik mantıktaki kavram, tanım, önerme ve kıyas formları ile birlikte değerlendirildi. Yine müellifin mantıksal, sistematik ve özgün bir belâgat anlayışına sahip olduğu sonucuna ulaşıldı.

Belâgat tarihinde kavram, yöntem ve konuları taksim açılarından belirleyici olan Sekkâkî ve onun *Miftâhu'l- ulûm* adlı eseri dahi

⁹ Bk. "İçindekiler" kısmı içinde: Sicilmâsî, *el-Menze'*, 639-648.

¹⁰ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 186, 221, 263, 273, 344, 364, 414, 429, 442, 476-477.

el-Menze 'ül-bedî' kadar yoğun bir mantık içeriği ve felsefi anlamda kavramsal yapıya sahip değildir. Bu bağlamda Sekkâkî mantıksal kavram ve tanımlarını, dilsel önermeleri 'İstidlal'¹¹ başlığı altında ayrıca incelerken Sicilmâsî eserini bütünüyle Aristo'ya dayanan onlu kategorik tasnife göre inceler. Ayrıca Sicilmâsî eserinde Sekkâkî'ye kıyasla felsefe ve mantık kavramlarını kitabının tamamında yoğun olarak kullanır, böylece mantık ilmindeki tanım, önerme ve kıyas teorilerini doğrudan belâgat konularına dahil ederek işler. Bu yönleri ile belâgat tarihinde özgün bir yere sahip olduğu tespit edilmiştir.

Sicilmâsî'nin *el-Menze 'ül-bedî' fî tecnîsi esâlibi'l-bedî'* adlı eseri 1979 tarihinde 'Alâl Gâzî tarafından tahkik edilmiş ve doktora çalışması olarak sunulmuştur. Yazar bu tahkik çalışmasında Sicilmâsî'nin hayatı, edebi eleştiri anlayışı, belâgat tasavvuru ve *el-Menze* adlı eserindeki felsefi çözümler hakkında da geniş bilgi verir.¹² Ayrıca tahkik edilen metinden önce kitaba felsefi kavramlar sözlüğü eklenmiştir.¹³ Bu sözlük metnin anlaşılmasını kolaylaştıran bir işlev üstlenir.

Sicilmâsî'nin *el-Menze 'ül-bedî'* adlı eseri hakkında başka akademik çalışmalar da yapılmıştır. Bunlardan biri Müfide Alyût'un *Melamihu teşşürî's-Sicilmâsî bi'n-naqdi'l-Arüstiyi min hilâli kitâbi'l-Menze 'ül-bedî'*¹⁴ adlı makalesidir. Alyût'un bu çalışması Aristo'nun *el-Menze*'a etkisini incelemektedir. Eserde geçen bazı mantıksal ve felsefi kavramları tetkik etmekle birlikte makale daha çok Aristo'nun şiir anlayışı ve edebi eleştiri yaklaşımının Sicilmâsî'ye etkisi bağlamında telif edilmiştir. Zâvî Fâtîme *eş-Şevâhidü's-şî'riyye fî kitâbi el-Menze 'ül-bedî' es-Sicilmâsî'*¹⁵ adlı yüksek lisans tezinde *el-Menze*'de geçen şiirlerin kaynaklarını ve şahitlerini tespit eder. Bu bağlamda çalışma şiir konusuyla sınırlandırılmıştır. Burada Nûrî Kâzım Sâidî'nin *Eşerü'l-felsefeti ve'l-mantık fi'l-belâgati'l-'arabiyye - es-Sicilmâsî ünmûzecen* -¹⁶ adlı makalesine değinmek yararlı olacaktır. Yazar

¹¹ Sekkâkî, *Miftâh*, 438-464; Cennet Asana, *es-Sekkâkî'nin Miftâhu'l-Ulûm Adlı Eserindeki İlmü'l-İstidlâl Bahsinin Tahlîli* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans Tezi, 2019); Servet Demirbaş, *Tefsir Mantık İlişkisi* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 61.

¹² Ayrıntılı bilgi için bk. Sicilmâsî, *el-Menze*', 7-144.

¹³ Sicilmâsî, *el-Menze*', 145-180.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Müfide Alyût, "Melamihu teşşürî's-Sicilmâsî bi'n-naqdi'l-Arüstiyi min hilâli kitâbi'l-Menze 'ül-bedî'", *el-Müdevvene* 8/4 (2021), 3423-3442.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Zâvî Fâtîme, *eş-Şevâhidü's-şî'riyye fî kitâbi el-Menze 'ül-bedî' es-Sicilmâsî* (Cezair: Câmi' atü Mevlûd Ma'merî -Tizî Üzü-, Yüksek Lisans Tezi, 2012).

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Nûrî Kâzım Sâidî, "Eşerü'l-felsefeti ve'l-mantık fi'l-belâgati'l-'ara-

bu çalışmada felsefe ve mantık ilminin *el-Menze 'a* etkisini genel kavramsal çerçeveyi sunarak verir. Ayrıca bazı kategori ve tümel kavramları açıkladığı makalesinde burhan, cedel ve şiir gibi bazı sanatlara da değinir. Aristo'nun edebî eleştiri anlayışının Sicilmâsî'ye etkilerinden de bahseden Sâidî, *el-Menze 'ü'l-bedî'* adlı eserin bedî üslupları, şiir ve belâgat konuları bakımından Antik Yunan-Helen felsefesi ile Arap edebiyatını sentezleyen özgün bir yaklaşım geliştirdiğini ifade eder.¹⁷ Yazar, bu açılardan Sicilmâsî'nin belâgat anlayışını genel hatları ile ortaya koyar. Bununla birlikte yapmış olduğumuz bu çalışmanın Sâidî'nin makalesinden ayrılan yönü ise, *el-Menze 'ü'l-bedî'* adlı eserin hususen mantık-belâgat ilişkisi açısından incelenmesidir. Ayrıca araştırmamızda Aristo'nun kategori anlayışı ile Sicilmâsî'nin eserinde model olarak kullandığı kategorik tasnif yaklaşımı arasındaki farklara değinildi. Bu bakımdan makalemizde Sicilmâsî'nin belâgat anlayışı, kategori ve kavram mantığı, tasnif metodu, önerme ve kıyas anlayışı ile sınırlandırılarak açıklanmaya çalışıldı. Böylece mantık ilminin onun belâgat anlayışına etkisi gösterilmek istendi.

1. Sicilmâsî'nin Hayatı

Sicilmâsî, Faslı (Mağrip) bir edebiyat eleştirmeni ve belâgat alimidir. Sicilmâsî hicri 7.yy.'ın sonlarında ve 8.yy.'ın başında yaşamıştır. Fas'ta Ensârî ailesine mensup olduğu için 'Ensârî' nisbesi ile de bilinir. Kaynaklarda hayatı hakkında çok az bir bilgiye ulaşılmıştır. Terâcim ve tabakât kaynaklarında da onun hayatı hususunda yeterli bilgi tespit edilemedi. Müellifin vefat tarihi bilinmemektedir. Sicilmâsî'nin daha çok beyân ve bedî konularını içeren *el-Menze 'ü'l-bedî'* adlı eserinin 704/1305 tarihinde tamamlandığı kendisi tarafından eserinde zikredilmektedir. Buna göre onun bu tarihten sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır. O, Fas'ın Sicilmâse şehrinde doğup yetiştiği için bu beldeye nispetle 'es-Sicilmâsî' künyesi ile bilinir. Sicilmâse, Fas'ın güneybatı kesiminde bulunan ve tarihte İslam medeniyetinin Afrika'daki eğitim ve kültür merkezlerinden biri olarak bilinen bir şehirdir. Sicilmâsî, gençliğini burada geçirmiş ve ilk eğitimlerini bu şehirde almıştır. O, öğrenim görmek için Fas'a gitmiş ve bu şehrin ileri gelen alimlerinden dinî ve edebî alanda dersler almıştır. Burada Karaviyyîn¹⁸ medresesinde öğrenim görmüştür. Yine o, Kartacennî,

biyye -es-Sicilmâsî ünümüzen-”, *Kurtâs* 1/1/1 (1439/2018), 195-238.

¹⁷ Sâidî, “Eşerü'l-felsefe”, 197-204.

¹⁸ Karaviyyîn Camii hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abdülhâdî et-Tâzî, “Karaviyyîn Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/478-479.

İbnü'l-Bennâ ve torun İbn Rüşd'ün (ö. 595/1198) yaşadığı Mara-keş'te bulunmuş, dolayısıyla bu şehrin özgün ve özgür olan felsefi, edebî, kültürel ve siyasi ikliminden etkilenmiştir.¹⁹ Hatta Arap belâgatına ilk defa felsefî edebiyat teorilerini sokan Kartacennî'nin çağ-daşı olduğu ve onunla görüşerek pek çok ilmi konuda ondan fayda-landığı da ifade edilmektedir.²⁰

Sicilmâsî, Fas'tan Sudan'a kadar hüküm süren bir Berberî hâne-danı olan Merînîler (1196-1465) döneminde yaşamıştır.²¹ Bu dönem, fen bilimleri, mimari, sanat, edebiyat, tıp, mantık, mühendislik ve felsefe gibi pek çok alanda Mağrib ekolünün kendine has medeniyet ürünlerini ortaya koyduğu bir devri ifade etmektedir. Merînîler dö-neminde yöneticiler kendi meclislerinde şiir ve hitabet yarışmaları düzenleyerek bu tartışma ortamına zemin hazırlamışlar, ayrıca te-orik ve felsefî açılımlara izin vermişlerdir. Bu sunum ve tartışmalar edebî eleştiri bağlamında daha çok şiir, hitabet ve nesirde tezahür etmiştir.²² Sicilmâsî içinde yetiştiği bu özgür siyasi ve toplumsal or-tamdan faydalanmış ve belâgat çalışmalarını bu bağlamda ortaya koymuştur.

2. Bir Mantıki Belâgat Eseri: *el-Menze 'ü'l-bedî'*

1008 | db

Sicilmâsî'nin *el-Menze'* adlı eserinde Aristo'nun *Retorika*, *Po-etika*, *Kategoriler* ve *Organon* adlı eserleriyle birlikte bu kitapların Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ'dan (ö. 428/1037) gelen şerhlerini de bildiği anlaşılmaktadır. Müellif, belâgat ve edebî eleştiri anlayışını bu felsefi müktesebat üzerinde temellendirir. Ayrıca Arap belâgatını mantıksal düşünce formları ile kaynaştırarak yeniden ifade eder. Bu bağlamda daha çok belâgatın beyân, bedî ilimleri ile şiir üzerinde durur. İncelediği pek çok belâgat konusunu ise şiiri ve tahyîl kavra-rasını temel alarak açıklar. Bununla birlikte hemen her bölümde be-lirli mantık kavramlarını kullanarak konuları işlemeyi tercih eder.²³

¹⁹ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 13-14; Hayruddîn Mahmûd Ali İbn Fâris Zerkeli, *el-A'lâm* (Bey-rut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 5/181.

²⁰ Zerkeli, *el-A'lâm*, 5/181; İbnâs Mahmud Abdullah Ebû Sâlim, "Mevki'ü't-tahyîl 'inde's-Sicilmâsî", *Mecelletü'l-Câmiati Melik Abdülazîz* 28/15 (2020), 88.

²¹ İsmail Ceran, "Merînîler Devleti", *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/2 (2013), 223-268; İsmail Ceran, "Merînîler", *Türkiye Diyanet Vâkıf İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004).

²² Sicilmâsî, *el-Menze'*, 37-45.

²³ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 107; Sâidi, "Eşerü'l-felsefe", 220-229; Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüû-ni'l-İslâmiyye, "Ebû Muhammed es-Sicilmâsî", *Davetül'l-Hak* 4/5/46 (1957), 53-57; Ebû Sâlim, "Mevki'ü't-tahyîl", 83-92.

Sicilmâsî eserini -her ne kadar çağdaşı ve hocası olan Kartâcennî gibi- mantık ve felsefenin etkisinde yazsa da bu iki ilimden daha derin bir şekilde etkilenmiştir. Müellif kendinden önce görülmemiş bir yöntemle belâgat telifinde bulunur. O, hem kullandığı felsefi kavramlar ve tanımlar ile hem de konu tasnifi ve telif yöntemleri ile sıra dışı ve sistematik bir belâgat eseri ortaya koyar. Eserin sıra dışı olması, öncelikle beyân, meânî, bedî şeklindeki klasik belâgat tasnifini bir kenara bırakarak felsefi anlamda kategorik bir tasnif metoduna başvurmasıdır. Sicilmâsî felsefecilerin yöntemiyle belâgatçı ve edebiyat eleştirmenlerinin yöntemini kaynaştırır, böylece konuları ele alışında teori ve pratik dengesini korur. Ayrıca o belâgat konularını bazen betimleyerek bazen de tahlil ederek ele alır. Müellif eserinde Helen birikiminden faydalanmakla birlikte edebi eleştiri anlayışında felsefi bir yönleme başvurur. *el-Menze*'nin felsefi ve Helenistik yönleri eserde mantıksal kavram ve yöntemlere yoğun olarak başvurulmuş olmasından kaynaklanır. Eserde edebiyat ve belâgat hususunda Arap-Yunan etkileşiminin derin izlerini görmek mümkündür. Bu etkileşim olmakla birlikte *el-Menze* belâgat alanında Mağrip belâgat ekolünün akılcı ve felsefi çizgisinin öncülerinden sayılmalıdır.²⁴

Sicilmâsî eserini beyân ilminin ve bedî üsluplarının külli kanunlarını ortaya koymak amacıyla telif ettiğini açıkça dile getirir:

db | 1009

*“Bu kitapta beyân ilminin ve bedî üsluplarının kapsadığı nazım üsluplarını saymayı, cins ve türlerine göre telif edilen sanatı tertip ve tasnif etmeyi, ferî olandan asılları çıkarmayı ve cüzî konulardan çıkarılan sonuçlarla külli kanunlara ulaşmayı amaçladık.”*²⁵

Görüldüğü üzere onun kitabındaki temel gayesi, edebî açıdan cins, fasıl, tür ve önerme şeklinde karşımıza çıkan tümel sonuçlara yani belâgatın külli kanunlarına ulaşmaktır. Bunlar eserinde ‘usuller’ ve ‘kurallar’ olarak da ifade edilir.²⁶ Müellif bu kurallara ‘belâgat kanunu’ (القانون البلاغي) da demektedir.²⁷

Sicilmâsî'nin bu eserinde mantık ve felsefeden etkilenme yönleri dört açıdan ele alındı: Konuları tasnif yöntemi, kullandığı mantıki/felsefi kavramlar, tanım teorisi ve önerme/kıyas mantığı.

²⁴ Sicilmâsî, *el-Menze*, 7-10; Sâidî, “Eşerü'l-felsefe”, 195-238.

²⁵ Sicilmâsî, *el-Menze*, 180.

²⁶ Sicilmâsî, *el-Menze*, 180, 524.

²⁷ Sicilmâsî, *el-Menze*, 238.

Bunları sırasıyla inceleyelim.

2.1. el-Menze ‘ü'l-bedî’de Tasnif Yöntemi

Kategoriler konusu mantık ilmi ile metafizik arasında konumlanır. Aristo’ya göre on kategori vardır: *Cevher, nicelik, nitelik, görelilik, zaman, yer, durum, sahip olma, etki ve edilgi*. Aristo için kategoriler varlığın en genel cinsleridir. Bunlardan hiçbirisi kendi kendine bir şeyi ne inkâr ne de tasdik ederler. Tasdik ve inkâr ancak bunlar arasında bir bağlantı ile olur. Kategoriler doğru ve yanlış da değildir.²⁸ Burada felsefi/mantıki anlamda kategori kavramını açıklamak gerekir:

“Kategori kelimesi Aristo’ya göre yüklemi gösterir. Varlığın yahut bir konuya yüklenen yüklemnin çeşitli sınıflarıdır. En geniş anlamı ile alınırsa kategorilerin sayısı sınırsızdır. Fakat felsefede daima belli sayıda kategoriden bahsedilir. Bunlar temel yüklemeler, daha doğrusu temel kavramlardır. Aristocu geleneğe uyarak mantıkçıların çoğu bunları en genel kavramlar diye ele alır.”²⁹

1010 | db

Sicilmâsî *el-Menze ‘ü'l-bedî’* adlı eserinin telifinde ve konu başlıklarını belirlemede Aristo’nun varlık kategorilerini model alır. Müellif yüksek cinsleri belirlerken beyân ve bedî ilimlerinden bahsettiğinde bununla genel olarak belâgat ilmini kast eder. Ayrıca şiiri ve onun tanımındaki öğeleri (tür, cins, ayırım, özellik, ilinek) incelediğinde onu belâgat ilmi içinde değerlendirir. Böylece bütün beyân, bedî ve şiir konularını belâgat üst başlığı altında ele alır. Sicilmâsî, Fârâbi ve İbn Sînâ’nın eserleri üzerinden Aristo’daki kategori sayısını esas alarak belâgat konularını on başlıkla sınırlandırır ve her birini mantık ilminde olduğu gibi ‘cins’ olarak adlandırır.³⁰ Sicilmâsî’nin sunduğu on kategori isim olarak yukarıda ifade edilen Aristo kategorileri ile uyum sağlamamaktadır; fakat o, konuları açıklarken sıklıkla bu kategorilere atıfta bulunmaktadır.³¹ Dolayısıyla Sicilmâsî *cevher, nicelik, nitelik, görelilik, zaman, yer, durum, sahip olma, etki ve edilgi* gibi kategorileri

²⁸ Aristoteles, *Kategoriler*, çev. Y.Gurur Sev (İstanbul: Pinhan, 2020), 7-75; Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed Fârâbi, *Kategoriler ve Retorik*, çev. Ali Tekin (İstanbul: Klasik Yay., 2019), 15-44; Necati Öner, *Klasik Mantık* (Ankara: Divan Kitap, 2016), 45.

²⁹ Öner, *Klasik Mantık*, 44.

³⁰ Sicilmâsî, *el-Menze’*, 179-181.

³¹ Örneğin ‘edilgi’ kategorisi hakkında yaptığı açıklamalar için bk. Sicilmâsî, *el-Menze’*, 218-221.

edebî ve belâğî manaları kast ederek sıklıkla kullanmıştır.³² Müellif eserinde felsefedeki kategori mantığı ve tasnif yöntemi bakımından Aristoteles'e ve onun *Kategoriler* adlı eserine öykünmüştür. Sicilmâsî'nin yüksek cins ve kategori olarak sunduğu ana başlıklar aşağıda tablo halinde sunulmuştur:

1. Cins: İcâz
2. Cins: Tahyîl
3. Cins: İşâret
4. Cins: Mübalağa
5. Cins: Rasf
6. Cins: Müzâhara
7. Cins: Tavdîh
8. Cins: İttisâ
9. Cins: İnsinâ
10. Cins: Tekrîr

Sicilmâsîye göre bu kavramların her biri yüksek cinstir; yani cinslerin cinsidir. Dolayısıyla bunların üzerinde başka bir cins bulunamaz. Kavram, tanım ve türleri ile her cins diğerinden farklıdır.³³ Sicilmâsî, Porfirus ağacında³⁴ verilen cins ve tür çeşitlerini de eserinde kullanır. Bir cins türe, tür de cinse dönüşebilir. Yüksek türler olduğu gibi orta ve alt türler de vardır.³⁵

Müellif, her bir cins için mantık ilmindeki 'mekûl' yani 'kategori' kavramını kullanır. Ona göre bir lafzın cins/kategori sayılabilmesi için mutlaka belli bir mana üzere vaz edilmiş söz (قَوْلٌ) olması ve uzay-zamanla ilişkili bir kategoride (وَضْعٌ) konulması gerekir.³⁶ Böylece o belirlemiş olduğu belâgat cinslerini bir şekilde mantıktaki kategorilerle ilişkilendirir. Nitekim, ona göre belâğata uygun bir söz, nitelik, nicelik, zaman, mekân, görelilik, etki, edilgi gibi pek çok mantık kategorisiyle ilişkilidir.³⁷

³² Sicilmâsî, *el-Menze'*, 186, 189, 306, 308, 310, 339, 384, 482.

³³ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 179-180.

³⁴ İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş* (Ankara: Elis Yayınları, 2007), 29, 42.

³⁵ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 179-181.

³⁶ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 338-339.

³⁷ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 188, 217, 219-220, 337-338, 342, 349, 501, 518.

Sicilmâsî cins olarak belirlediği her bir konuyu sistematik olarak alt başlıklarına ayırır ve buralarda belâgat konularını ayrıntılı olarak işler. O, alt başlıkları sırasıyla bâb, fasıl ve kısım olarak tasnif eder. Örneğin, 6. Cins olan ‘Müzâhara’nın 2. babını ‘Muvâtaa’, bu babın 2. faslını ‘Münâzara’, ikinci faslın 1. kısmını ise ‘Tasdîr’ olarak belirler.³⁸ Alt başlıklarda onun, kısmen meânî konularına değinmekle birlikte şiir merkezli olarak daha çok beyân ve bedî konularını incelediği göe rülmektedir.³⁹

Sicilmâsî’ye göre varlık hakkında konuşmak için nasıl ki temel varlık yüklemeleri ve kategorileri olan kavramları bilmek gerekiyorsa, belâgat hakkında konuşmak için de dile ait bu edebî yüksek cinsle ri, onların türlerini, ayrımlarını, özellik ve arazlarını bilmek gerekir. Ona göre bu kavramlar -aynı zamanda- beyânın, bedî üslupları nın ve diğer belâgat konularının külli kanunlarını da içermektedir.⁴⁰ Nitekim kitabının isminde geçen *menze*‘ (الْمَنْزَع) ifadesi ile belâgat önermeleri ve teliflerinden çıkarılan tümel yasaları kast etmektedir.⁴¹ Diğer bir deyişle bu isim, sözün en mükemmel haline gelinceye kadar haiz olması gereken edebi ölçütlerini ve genel belâgat kurallarını ifade etmektedir.⁴²

1012 | db

Onun tasnif yöntemi olarak belirlediği kategorilendirmenin anlaşılması için kitabından örnek vermek yararlı olacaktır:

Örnek: “*Tahyîl: Bu cins, beyân ilminin konusudur ve onun dört türü vardır. Bunlar: Teşbih türü, istiâre türü, mümâsele türü -ki bir grup bunun temsil olduğunu iddia eder-mecâz türü. Bu cins (tahyîl), şiir sanatının, telifi düşünülen bir şey olan dolaylı cümle sanatının (beyân ilmi) ve araştırılan zâtî arazlarının konusudur.*”⁴³

Burada tahyîl konusu beyân ilminin kapsamında ifade edilmiştir. Bununla birlikte uygulama alanı daha çok şiirdir. Sicilmâsî’ye göre tahyil cinsi şiir sanatının, bedî üsluplarının ve beyan ilminin omurgasını teşkil eder. Tahyîlin üst bir cins olarak diğer konu ve kavramları kapsamının nedeni budur. Müellif, kendinden önceki belâgatçıların tahyîl cinsini yorumlamada isabetli olmadığını ifade eder. Bunun

³⁸ Sicilmâsî, *el-Menze*‘, 413-364.

³⁹ “İçindekiler” kısmındaki üst ve alt başlıklar için bkz. Sicilmâsî, *el-Menze*‘, 639-646.

⁴⁰ Sicilmâsî, *el-Menze*‘, 179-180.

⁴¹ Ebû Sâlim, “Mevki’ ü’t-tahyîl”.

⁴² Sicilmâsî, *el-Menze*‘, 169.

⁴³ Sicilmâsî, *el-Menze*‘, 217.

sebebi onların şiirsel sözleri hitâbî sözlerden ayırmamalarıdır. Bu sorunu aşmak için hayal edilen sözün (القولُ المُخَيَّلُ) tanımlanması ve alt konu başlıklarının belirlenmesi gerekir.⁴⁴ Tahyîl cinsinde görüldüğü üzere Sicilmâsî belâgat ve şiire dair konuların tasnifinde, cins, tür, ayırım, araz, hâssa gibi tümel kavramlarla ifade edilen felsefi tasnif ve taksim yöntemini kullanır. Onun bu yöntemi cins olarak belirlediği bütün üst ve alt başlıkların izahında görülmektedir.

Örnek: Sicilmâsî belâgi anlamda kullanılan ‘beyân’ kavramını, 7. Cins olan ‘Tavdîh’ başlığı altında inceler. Müellif, klasik belâgat kaynaklarında olduğu gibi beyânı belâgatın üç temel konularından biri olarak görmez onu ‘Tavdîh’ cinsi altında ve edebî konuları açıklığına kavuşturma özelliği nedeniyle ‘Tefsir’ başlığı ile birlikte işler.⁴⁵

Sicilmâsî, klasik belâgattaki beyân ilmine dair teşbih, mecâz ve istiâre konularını ikinci cins olan ‘Tahyîl’ başlığı altında inceleyip, belâgatta teşbih-i temsil denilen konuyu aynı cins altında ‘Mümasele’ türünde ele alır. Ayrıca, teşbihi, basit ve mürekkep olarak ikiye ayırır.⁴⁶ Müellif, kinaye konusunu ise üçüncü cins olan ‘İşâret’ başlığı altında ele alır. Kinaye, sözü kapalı bir üslupla söylemeyi içerdiği için o, kinaye ile birlikte tetbî (irdaf), ibhâm, telvîh, tarîz, tevriye, îmâ gibi müphem anlamları içeren üslupları da ‘İşâret’ cinsi altında inceler.⁴⁷

db | 1013

el-Menze ‘ü'l-bedî’’de geçen yukarıdaki örnekler değerlendirildiğinde kitabın tasnif yönteminin klasik belâgat kaynaklarındaki tasnif yönteminden oldukça farklı ve sistematik olduğu tespit edilmiştir.

2.2. el-Menze ‘ü'l-bedî’de Kullanılan Felsefi/Mantıki Kavramlar

Sicilmâsî, *el-Menze ‘ü'l-bedî’*’de felsefe ve mantık ilmine ait pek çok kavram kullanırken bunları belâgat konularının ve şiir olgularının doğal bir parçası olarak telif eder. Dolayısıyla bu kavramlar, felsefi içeriklerinden ziyade mantıksal metotla ve dilsel/edebî anlamlar için istihdam edilir.

⁴⁴ Sicilmâsî, *el-Menze*’, 219.

⁴⁵ Sicilmâsî, *el-Menze*’, 414-422.

⁴⁶ Sicilmâsî, *el-Menze*’, 220-227.

⁴⁷ Sicilmâsî, *el-Menze*’, 260-272.

Onun eserinde zikrettiği bazı mantıki kavramlar şunlardır: *Küllî, cüzî, cins, tecnîs, nev, fasıl, araz, delalet, kanun, tahyûl, mekûl (kate-gori), mahiyet, zât, mahmûl (yüklem), tasnif, taksim, mutâbaka, tazammun,*⁴⁸ *had, resim, iltizam, nisbet, zihin, tasavvur, kıyas,*⁴⁹ *basit, mürekkeb,*⁵⁰ *üstükussât,*⁵¹ *istidlal, kazıyye (önerme), inikas,*⁵² *tedâ-hül,*⁵³ *teşkîk,*⁵⁴ *tekâfû,*⁵⁵ *cevher,*⁵⁶ *kemmiyet, keyfiyet,*⁵⁷ *vücûd,*⁵⁸ *heyula, tenâkuz, vs.*⁵⁹

Sicilmâsî'nin bu ve benzeri pek çok kavramı, sadece dil felsefesi yapma amacıyla değil belâğata, şiire ve edebî üsluplara hizmet ettirme gayesiyle kullandığı görülür. Zira onun amacı güzel üslûb (الأسلوب الجيد) ile kötü üslubu birbirinden ayırmaktır. Nitekim müellif, güzel üslubun ölçütlerini; sözcüklerin fesahati, telaffuz kolaylığı, anlaşılır olması, kulağa hoş gelmesi ve insanın benliğinde yer etmesi şeklinde ve beyânın özellikleri kapsamında değerlendirir.⁶⁰ Bu bağlamdaki örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

Örnek: “Mantıkta bir lafzın çeşitli tikel varlıklar arasındaki ortak anlama farklı derecelerde delâlet etmesi ‘teşkîk’, eşit derecede delâlet etmesi ‘tevâtû’ terimiyle ifade edilir”⁶¹ Bu lafızlar ne eş adlı ne de eşit anlamlı olduğu için arada kalmış ve bu sebeple müşekkek denilir. Arada kalma durumu, öncelik sonralık, şiddet zayıflık veya derecelendirme bakımlarından olabilir. Nitekim varlık lafzı cevhere ve araza nispetle kullanıldığında öncelik, sonralık ve derecelendirme bakımından farklı anlamları içerir. Dolayısıyla varlık lafzı bu iki varlığa teşkîk tarzında delalet eder.⁶² Bir felsefe ve mantık terimi olan ‘teşkîk’ ve ‘müşekkek’ kavramları Sicilmâsî tarafından da ayrı bir başlıkta açıklanır.⁶³

⁴⁸ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 179-182.

⁴⁹ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 187-188.

⁵⁰ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 221-229.

⁵¹ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 342.

⁵² Sicilmâsî, *el-Menze'*, 292.

⁵³ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 289-302.

⁵⁴ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 209-210, 249, 276.

⁵⁵ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 217, 370.

⁵⁶ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 182, 202, 209, 220, 353, 356, 361.

⁵⁷ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 271, 299.

⁵⁸ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 274, 340.

⁵⁹ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 424.

⁶⁰ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 131-133.

⁶¹ Muhittin Macit, “Teşkîk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011).

⁶² Macit, “Teşkîk”, 40/567-568.

⁶³ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 276.

Sicilmâsî teşkîk kavramını orta tür olan tecahülün alt türü olarak bedî ilminden saymaktadır. Ona göre teşkîk, zihnin şek içeren iki taraf (anlam) ya da çelişik iki cüz arasında kalmasıdır. Söylendiğinde muhatabı iki şüpheli anlamın eşiğinde tutan müphem ifadeler için bu kavram kullanılır. Teşkîk, şiir ve nesirde kullanılması hoş bir üsluptur. Sicilmâsî teşkîke Zâriyat Suresi 53. ayeti örnek verir: “اتَّوَصَّوْا بِيَّ بَلِّ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ” / “Onlar bunu birbirlerine tavsiye mi ettiler (ki hep aynı şeyleri söylüyorlar)? Hayır, onlar azgın bir topluluktur.”⁶⁴ Sicilmâsî ayette muhatabın şüphe ve şaşkınlık içinde bırakıldığını, iki anlamdan hangisinin kastedildiğini bilemediğini ifade eder.⁶⁵

Sicilmâsî teşkîke Beşşar b. Bürdün bir şiirinden de örnek verir:

إِذَا أَيْقَظْتِكَ حُرُوبُ الْعِدَا ... فَنَبَّهَ لَهَا عُمَرَا نَمَّ

“Düşmanla savaş uykunu kaçırdığında

(Git) Ömer'i uyandır! (Gözün arkada kalmasın) Sonra uyu!”⁶⁶

Sicilmâsî tıbâk örneğinin geçtiği bu beyitte aslında savaşlar (حُرُوبٌ) lafzıyla Ömer ismi arasında bir zıtlık olmadığını söylemek tedir. Ona göre burada sofistیک bir delille muhatabın zihni şüpheye düşürülmüştür: “Burada zıtlık cinsinden bir şey yoktur. Öyle ki Ömer ismi savaşlar lafzının zıddı olarak konulamaz; çünkü Ömer cevher kategorisindedir ve cevher kategorisinin zıddı olmaz. Bu konumda gelen şüpheye düşürme üslupları (teşkîkât) ancak tikel kalan sofistیک örneklerdir.”⁶⁷

Teşkîk kavramı aslında *Miftâhu'l-‘ulûm* gibi klasik belâgat kaynaklarında muhatabı şüpheye düşürmek anlamında yani sözlük anlamında kullanılır.⁶⁸ Fakat Sicilmâsî teşkîki hem mantık terimi gibi cins, fasıl ve ilinekleriyle bir tür olarak tanımlar hem de onun için ayrı bir başlık açar. Yani teşkîk lafzını sözcük anlamının ötesine taşıyarak kavramsallaştırır. Bu kavramı açıklarken takrîb, temkîn, çelişik, vücûh, tebâyün gibi pek çok mantık terimini de kullanır.⁶⁹ Sicilmâsî fel-

⁶⁴ Zâriyat: 51/53.

⁶⁵ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 276.

⁶⁶ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 382.

⁶⁷ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 383.

⁶⁸ Sekkâkî, *Miftâh*, 191; Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn Kazvînî, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâga* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985), 2/49; Tahsin Yurttaş, “Bedî' İlminde Teşkîk Üslubu”, *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 6/2 (18 Ağustos 2022), 178-191.

⁶⁹ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 276-277.

sefedeki anlamından farklı olarak teşkîkin edebî içeriğini kast eder; fakat bu işlemi mantıksal bir inceleme metoduyla yapar. Müellif, teşkîk olgusunu belâgatta sözün epistemik değerini, edebî kıymetini derecelendirmek ve iyi sözü kötü olandan ayırt etmek üzere açıklar. Ona göre delâlet kavramı bağlama uygun olarak söylenen edebi sözün manasını içerir ve tanımlar da delalet ettikleri kavramların sınırlarını belirler.⁷⁰ Dolayısıyla müellif, teşkîk kavramını açıklarken semantik açıdan edebî sözün delalet sınırlarını belirlemiştir.

2.3. el-Menze ‘ü'l-bedî’de Tanım Teorisinin İzdüşümleri

Mantıkta kavramları incelemenin gayesi tanımlara ulaşmaktır. Tanım (had) bir şeyin mahiyetine delalet eden sözdür. Eğer bir şeyin yakın cinsi ile yakın faslından oluşan bir tarif ortaya konulursa buna tam tanım denir. İnsana nispetle ‘düşünen canlı’ gibi. Bir şeyin uzak cinsi ile yakın faslından oluşan tarife ise eksik tanım denir. İnsana nispetle ‘düşünen cisim’ gibi. Tam betim, bir şeyin yakın cinsi ile ona lazım gelen hâssasından oluşan tariftir. Tıpkı insanın tarifindeki ‘gülen canlı’ gibi. Eksik betim ise tek tek olmasa da toplamları tek bir hakikate özgülü olan ilintilerden oluşan tariftir. Tıpkı insanı tarifinde söylenen ‘O, iki ayağı üzerinde yürüyen, tırnakları enli, derisi görünen, boyu dik, tabiatı icabı gülücü olandır’ sözü gibi.⁷¹

Sicilmâsî *el-Menze ‘ü'l-bedî*’de pek çok edebî lafzı açıklarken bunları terimleştirir ve tanımlar. Bedî, beyân ve şiire dair kısımları incelendiğinde kitabın tanımlarla örülü bir belâgat kaynağı olduğu görülür. Konuları açıklarken bazı belâgî kavramları mantıksal bir yöntemle tanımladığını belirtmek için otuza yakın yerde hadd/tanım terimini kullanır. Onun kavramsal ağını oluştururken sıklıkla tanımlara başvurmasının esas nedeni tanımlardan belâgat önermelerine (القضية البلاغية) ulaşmak istemesidir.⁷²

Müellif, ilk önce tanıma konu olan kavramın sözlük anlamına değinir, ardından cumhur tarafından nasıl anlaşıldığını belirtir, sonra da kavramın terim anlamını verir. Ardından Kur’ân-ı Kerîm, şiir ve nesirden örneklerle konuyu pekiştirir. Bu yöntemi bütün cins ve alt başlıklarda uygular. Sicilmâsî, her cinsi ve türü tanımlarken *muvatti’ü* ve *fail* kavramlarını kullanır. Muvatti’ü ile konuya doğrudan ilişen alt

⁷⁰ Sicilmâsî, *el-Menze*, 118.

⁷¹ Esîrüddîn Ebherî, *Ebherî İsbâgûcî ve şerhi*, thk. Ferruh Özpilavcı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2020), 38, 101.

⁷² Sicilmâsî, *el-Menze*, 189, 248, 271, 273, 287, 327, 359, 406, 446.

türleri kapsayan ortak anlamı yani genel tümeli kast ederken fail ile belâgat konularıyla ilgili ulaştığı özel kanun ve kuralları (özel tümeli) kast eder.⁷³ Böylece belâgat kavramlarını mantıktaki tanım teorisine⁷⁴ göre düzenlerken konularda cins, tür ve ayırım olarak belirlediği bazı temel tümelleri/başlıkları belâgat ve şiir açısından tarif eder. Sicilmâsî, tam ve eksik tanımın veya tam ve eksik betimin tariflerini mantıktaki durumlarını bilerek yapar. Yazar, bu şekilde konunun teorik sınırlarını, belirlediği kavramların tanımlarını vererek gösterir, bu tanımlardan sonra pratik olarak dini kaynaklar, Arap edebiyatı ve şiirinden örnekler verir.⁷⁵ Müellif külli kaidelere ulaşmak için özellikle her bir yüksek cinsin tam tanımını vermeye özen gösterir. Bunlardan bazılarının tanımları aşağıda verilmiştir:

1. *Cins: İcâz: "Farklı bölümlerden oluşan öyle bir bileşik sözdür ki gereğinden fazla artırmaksızın delalet ettiği mananın hepsini kapsar. Başka bir deyişle icâz, konuşanın bir sözdeki amacını mümkün olan en az harfle ifade etmesidir."*⁷⁶
2. *Cins: Tahyîl: "Terkip olarak bir şeyin ya da şeylerin başka bir şeye nispeti oranında söylenen bileşik ve muhayyel bir sözdür ki onunla kişi herhangi bir şey düşünmeden ve fikretmeden rahatlar ya da daralır."*⁷⁷
3. *Cins: İşâret: "Bir sözün, manasını dilde konulduğu üzere herhangi bir lafızla ya da sözle açıklamaksızın ilk ve son arazları veya bağlamları ile kast edilmesidir."*⁷⁸
4. *Cins: Mübalağa: "Mübalağa bir sözle niteleme yaparken aşırıya kaçmaktır. Ya da bir sözün manalarını tekit etmektir."*⁷⁹

Sicilmâsî yüksek cinsi ifade eden bu türden tanımları verirken aynı zamanda onların alt türlerini de ifade etmiş ve her birini ayrı ayrı tanımlamıştır. Bu bağlamda eser yüzlerce tanım örneğini içerir

⁷³ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 177-183; Alyût, "Melamihu teessüri's-Sicilmâsî".

⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Nazım Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı* (Ankara: Araştırma Yay., 2017), 66-68.

⁷⁵ Ebû Sâlim, "Mevki'ü't-tahyîl", 87.

⁷⁶ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 181-182.

⁷⁷ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 219.

⁷⁸ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 262.

⁷⁹ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 271.

mektedir. Müellif tanımları açıklarken ilgili kavramın eş, zıt ve yakın anlamlı diğer tanımlarına da değinir. O, -aşağıda ifade edildiği üzere- yüksek cinsler dışında şiiri de tanımlamıştır.⁸⁰

Örnek: Sicilmâsî şiiri, “eşit ve vezinli sözlerden oluşan, *Araplara göre kafiyeli, muhayyel sözdür*”⁸¹ şeklinde tanımlar. Bu tarif mantıktaki tam tanıma karşılık gelir. Çünkü şiir türünün hem yakın cinsi (söz) hem de yakın ayrımları (vezinli, kafiyeli) tanımda verilir. Sicilmâsî yakın cinsle şiir, nesir ve hitabetteki belâğî/edebî sözleri kast etmektedir. O, tanımın her bir parçasını ayrı ayrı açıklar ve konuyla ilgili hem belâğatçılardan hem de şiirin bir tür hayal etme olduğuna dair Aristo’nun *Poetika*’sından yorumlayarak alıntılar yapar.⁸²

Örnek: Belâğatta sözün birden fazla manaya ihtimalli olmasına ittisâ denir.⁸³ Sicilmâsî ittisayı sekizinci cins olarak belirler ve onu *ekserî* ve *ekallî* olarak ikiye ayırır.⁸⁴ Müellif ittisayı şöyle tanımlar: “*Umumi olan bir ismin tahsis cihetiyle tek bir lafızda pek çok manaya gelecek şekilde söylenmesidir... Bedi ve beyân sanatında ise, sayı olarak bir tek lafzın tercih olmaksızın birden fazla manaya ihtimalli olmasıdır.*”⁸⁵

1018 | db

Sicilmâsî ittisada olduğu gibi, bazı kavramları ilk önce mantıki bir usul ve lafızlarla daha sonra da belâğatta yapılan şekliyle tanımlamaktadır. Mantıki tanımda kavramın cins, fasıl ve arazları olmak üzere zatî özelliklerini verirken; belâğî tanımda klasik kaynaklarda geçen tanımını yapmaktadır. Bu tanımlardan sonra tanımın öğelerini açıklamakta, farklı kaynaklardaki tanımlara değinmekte, daha çok, ayet ve şiir örnekleri sunarak konuyu pekiştirmektedir.

Sicilmâsî belâgat terimlerini tanımlarken genellikle özsel tanımını esas alırken bazen mantıktaki ilintisel tanımın kapsamına girecek tariflere de yer vermektedir. Ona göre makbul tanım, ya özsel (had) ya da ilintisel (resm) olmalıdır. Örneğin, o, ittisa üslubunun yukarıdaki tanımlarını tam ve özsel kabul ederken ittisanın bazı dilciler tarafından “tek bir lafzın iki manaya gelecek şekilde kullanılması” şeklinde yapılan tanımını eksik bulur. Çünkü bu tanımın tam ilinekk

⁸⁰ Sicilmâsî, *el-Menze*’, 182, 219, 262, 271.

⁸¹ Sicilmâsî, *el-Menze*’, 218.

⁸² Sicilmâsî, *el-Menze*’, 217-219.

⁸³ Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İFAV, 2015), 249.

⁸⁴ Sicilmâsî, *el-Menze*’ 429-440.

⁸⁵ Sicilmâsî, *el-Menze*’, 429.

sel olması için tarife “ve daha fazla manaya/فَصَاعِدًا” şeklinde bir ilave yapılması gerekir. Böylece ittisanın sadece iki manaya değil ikiden fazla manaya da muhtemel olduğu ifade edilir.⁸⁶

Aslında bu iki tanım üslubundaki farklılık Sicilmâsî’de lügavi anlamla ıstılahi anlam arasındaki farka dayanmaktadır. Sicilmâsî lügavî anlamı halkın üzerinde uzlaştığı manalar (المَعَانِي الْجُمُورِيَّة) olarak tanıtırken ıstılahi anlamı belâğî üsluplardan alıp terimleştirdiği sınıî anlamlar olarak isimlendirir. Bir lafız terimleşip sınıî anlamı haiz olduğunda artık belâgat ve nakdin içinde kullanılmaya hazırdır. Müellif, edebî içerikli bir sözün terim anlamıyla gündelik dildeki anlamı arasındaki farklara hemen hemen her kavramı tarif ederken değinir. Terim anlamlarının esasında gündelik dilden ve toplumsal uzlaşmadan nakil olduğunu beyan eder.⁸⁷ Sicilmâsî böylece gündelik dilde Arapların sözlerini umumi lafızlar olarak tanımlar ve bu tür meşhur lafızlarla, hususileşen ve terim haline gelen belâgat kavramlarını birbirinden ayırır. Müellif, terimler ve tanımlar aracılığıyla belâgat önermelerine ve buradan da külli kanunlara ulaşır.

2.4. el-Menze ‘ü’l-bedî’de Önerme Mantığı ve Kıyas

Mantıkta önerme, bir hükümün dille ifadesidir. Diğer bir deyişle iki veya ikiden fazla terimle yapılmış bir isteği değil de bir durumu bildiren bir iddia veya hükümdür.⁸⁸ Kıyas ise bu önermelerden oluşan bir delildir. Her ne zaman o önermeler teslim olursa ondan bizzat diğer bir önerme lazım gelir. Örneğin: Her cisim değişkendir. Her değişken sonradan değildir. Öyleyse her cisim sonradan değildir.⁸⁹

Sicilmâsî terimlerden oluşturduğu ve bir hüküm ifade eden terimler için -mantıkta olduğu gibi- önerme (فَضِيَّة) ifadesini kullanır ve önermeleri, türlerine/epistemik seviyesine göre göre şiirsel, diyalektik ve retorik olmak üzere üçe; kapsamına göre ise külli ve cüzî olmak üzere ikiye ayırır.⁹⁰

Sicilmâsî bir sözün şiir olabilmesi için öncelikle onun vezin ve kafiye şekilsel özellikleri içermesi gerektiğini ardından insanın hayretini celp edecek şekilde yaratıcı bir manasının olmasını şart koşar.

⁸⁶ Sicilmâsî, *el-Menze*’, 429.

⁸⁷ Sicilmâsî, *el-Menze*’, 482.

⁸⁸ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 101.

⁸⁹ Hasırcı, *Klasik Mantık*, 122.

⁹⁰ Belâgat önermeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sicilmâsî, *el-Menze*’, 205, 220, 312, 361, 369, 424.

Bu iki şartın yanında şiirin hem muhatapta duygusal ve psikolojik bir etkilenmeyi sağlaması hem de mantıksal bir düzen ve kurgu içinde inşa edilmesi gerektiğini ifade eder.⁹¹ Müellif mantıkla ilişkisi bakımından şiirsel önermelere (القَضِيَّةُ الشَّعْرِيَّةُ) ayrıca önem verir. Ona göre şiirsel önerme, doğruluğuna veya yanlışlığına bakmadan, hayal edilen yetiden elde edilen sistemli ve düzenli hükümlerdir. Şiirsel önermeler retorikte görülen iknaya dayalı önermelerden farklıdır. Ayrıca hitabet ve cedelde bir önermenin doğruluğu ve yanlışlığı esas kabul edilirken şiirsel önermelerde bu durum geçerli değildir. Çünkü bu tür önermelerin amacı muhatapta fikrî mülâhazalar değil bir duygu ve imaj oluşturmaktır. Bu gayeye ulaşmak için de şiirsel önermelerde, teşbih, mecâz, temsil ve istiâre gibi hayale dayalı dolaylı anlatımlara başvurulur.⁹²

Sicilmâsî’de teşbih asıl olarak bir tür kıyastır. Özellikle teşbihin ikinci türü olan teşbih-i mürekkeb, benzetme ya da temsil yoluyla iki şey ya da zâtın birbirine benzetilmesini içerdiği için⁹³ kıyasa daha yakındır. Aslında o burada iki sureti birbirine kıyas ettiği için teşbih-i temsili kastetmektedir. Nitekim bunu belirtmek için bazen teşbihle birlikte temsil ve mümessel sözcüklerini kullanır.⁹⁴ Müellif, bu teşbih türüyle ilgili örnek vermek için -sıklıkla yaptığı gibi- Beşşâr b. Bürd’den alıntı yapar:

كَأَنَّ مَثَارَ النَّفْعِ فَوْقَ رُءُوسِنَا ... وَأَسْيَافِنَا لَيْلٌ تَهَارَى كَوَاكِبُهُ

“Sanki başımız üstündeki tozların kalkması ve kılıçlarımız, yıldızları peş peşe kayan bir gece gibidir.”⁹⁵

Sicilmâsî teşbihle ilgili daha pek çok şiir örneği sunar. Bunlardan İmrûulkays’a (ö. 540 dolayları) ait bir beyit aşağıdaki gibidir:

كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْبًا وَيَابِسًا ... لَدَى وَكْرَهَا الْعُنَابُ وَالْحَشَفُ الْبَالِي

“Kuşların yuvasındaki yağ ve kuru yürekler sanki hünnap ve çürük hurma gibidir.”⁹⁶

⁹¹ Sicilmâsî, *el-Menze*’, 356, 372, 407, 440.

⁹² Sicilmâsî, *el-Menze*’, 220.

⁹³ Sicilmâsî, *el-Menze*’, 221.

⁹⁴ Fâtîme, *eş-Şevâhidü’s-Şi’riyye*, 29-30.

⁹⁵ Sicilmâsî, *el-Menze*’, 229.

⁹⁶ Sicilmâsî, *el-Menze*’, 235.

Sekkâkî son örnekte, müfredin müfrede benzetildiği bir teşbih türü olduğunu ifade ederken⁹⁷ Sicilmâsî bu ve benzeri şiirlerin hem şiirsel önermeleri hem de teşbihten dolayı bir tür kıyası ifade ettiğini söyler.⁹⁸

Yine Sicilmâsî'ye göre istiâre de öncülleri hazfedilmiş eksilteli kıyas türünden sayılmalıdır.⁹⁹ Müellifin istiare anlayışı, istiareyi tahyîl olarak görmesi yönüyle klasik görüşlerden farklıdır.¹⁰⁰ O bu konuya ağır hicivleriyle tanınan Arap şair Di'bil b. Alî b. Rezîn el-Huzâ'nin (ö. 246/860) şu beytini örnek verir: هُوَ الْبَحْرُ مِنْ أَيِّ النُّوَاحِي أَتَيْتَهُ ... فَلَجْتَهُ / "Ona her nereden gelirsen o bir denizdir; sahili cömertlik içi tamamen iyiliktir." Ona göre bu ifadeler, tümel ya da tikel belirli hükümleri içerdiği ve ayrı cümle olarak bir kıyas formunda öncül ya da sonuç olabildikleri için aynı zamanda şiirsel önermelerdir.¹⁰¹

O, belâgat ve bedî konuları kapsamında ulaştığı önermelerden hareketle bazı kıyas teliflerinde bulunur. Tam olarak mantıktaki kıyas tanımına¹⁰² karşılık gelmese de klasik mantıktaki büyük öncül, küçük öncül, sonuç ve orta terim gibi temel kavramları kullanır. Sicilmâsî kıyası, dördüncü cins olan 'Mübalağa'nın alt türü 'İstizhâr' başlığı altında inceler. Burada istizhârın da alt türü olarak verilen 'Tezyîl' bâbı kıyasın işlendiği temel bir konu başlığıdır; Müellif bu bâb altında ayrıca bir 'Kıyas' başlığı da açar.¹⁰³

db | 1021

"Tezyil bir cümle peşinden tekit için bir cümle daha getirmektir. Tekit için gelen bu cümle ise iki kısımdır. Birincisi atasözü gibi yaygınlaşanlar ikincisi de atasözü gibi yaygınlaşmayanlardır."¹⁰⁴ Sicilmâsî tezyile إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيْعًا يَسْتَضَعِفُ طَائِفَةً مِنْهُمْ يُذَبِّحُ (٤) اَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ (٤) "*Şüphesiz o, bozgunculardandı.*"¹⁰⁵ ayetini ve daha birçok ayeti ör-

⁹⁷ Sekkâkî, *Miftâ'* 338.

⁹⁸ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 221-234.

⁹⁹ Dolaylı anlatım üsluplarının birer kıyas formu olarak ifade edilmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sicilmâsî, *el-Menze'*, 218-261.

¹⁰⁰ Fâtîme, *eş-Şevâhidü's-şi'riyye*, 32-33.

¹⁰¹ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 221.

¹⁰² Bir mantık terimi olarak kıyas, verilmiş önermelere dayanarak zihnin onlardan zorunlu olarak bir sonuç çıkarması işlemidir. Örnek: Bütün insanlar ölümlüdür, Sokrates insandır; Sokrates de ölümlüdür. Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 138.

¹⁰³ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 312-320.

¹⁰⁴ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 477.

¹⁰⁵ Kasas: 28/4.

nek verir. Ona göre bu ve benzeri ayetler edebî açıdan iki öncülde oluşan bir tür kıyası ifade eder.¹⁰⁶ Tezyîli kıyas formu kabul etmesinin sebebi, sonuç dahil, önermelerin tümel öncüllerden oluşması ve zayıf da olsa bir orta terimi içermesidir.¹⁰⁷

Sicilmâsî tezyîle İmruülkays'ın bir şiirinden de örnek verir:

ولكنما أسعى لمجدٍ مُؤْتَلٍ ... وقد يُدركُ المجدُ المؤتَلُ أمثالي¹⁰⁸

“Ben yüksek bir şeref için çabalarım; muhakkak benim gibi ulular yüksek şerefe ulaşır.”

Ona göre beytin başı (ولكنما أسعى لمجدٍ مُؤْتَلٍ) yüklemli bir kıyas formunda olan tümel büyük öncüdür. Önermenin tümel ve külli olması tam bir tasdik ve hüküm ifade etmesindedir. Bu kıyas formunda büyük öncül tikel olan küçük öncülü içerdiği için küçük öncül hazfedilir. Eğer zikredilseydi büyük öncülün sonuna /فَرُبُّمَا أَدْرَكْتَهُ/ “Belki de sen onu yakalamışsındır” ifadesi eklenirdi.¹⁰⁹ Böylece şiirsel önermelerden şiirsel kıyas biçimine ulaşılmış olur.

Sonuç

1022 | db

Sicilmâsî belâgat ilminin konularının tasnifinde oldukça dakik felsefi/mantıksal bir düzen getirmiştir. Aristo'da varlığın yüklemli olan 10 adet yüksek cins ve kavram modelini kitabının on bölümü olarak belirlemiştir. Üst kavramları belâgat konularına göre kendisi üretmekle birlikte her bir üst başlık için cins lafzını kullanarak açıkça Aristo'nun *Kategoriler* adlı eserine öykündüğünü vurgulamıştır. Eser bu yönüyle hem Doğu hem de Batı belâgat ekollerindeki klasik belâgat kaynaklarından ayrılmaktadır.

Sicilmâsî'nin belirlediği yüksek cinsler isim ve içerikleri bakımından Aristo'nun kategorilerinden farklıdır. Aristo, kategorileri, varlığı anlamının en genel tümelleri olarak belirlerken felsefi belirlemelerde bulunmuştur, yani bir tür varlık felsefesine giriş çalışması yapmıştır; fakat Sicilmâsî'nin belirlediği yüksek cinsler belâgat konularını sistematik bir şekilde kapsamak ve edebi üslup ve eleştiriyi belli bir

¹⁰⁶ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 313-315.

¹⁰⁷ Tezyîlin Arapça ifade şu şekildedir: “التَّذْيِيلُ هُوَ مَا فُوتَهُ فُؤَةُ الْمُقَدِّمَةِ الْكَلِمَةُ مِنَ الْقِيَاسِ” Belâgat ilminde kıyas hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sicilmâsî, *el-Menze'*, 313.

¹⁰⁸ Ebû Vehb İmruülkays b. Hucr, *Dîvânü İmri'l-Kays* (Beirut: Dârü'l-Ma'rife, 1425/2004), 139.

¹⁰⁹ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 310-314; Sâidî, “Eşerü'l-felsefe”, 217.

mantıksal kurguyla izah etmek hedefindedir. Yani Aristo, felsefî kaygılarla en tûmelin bilgisini ortaya koymak için kategorileri anlatırken Sicilmâsî'nin kategorik çalışması belâgatı konu, kavram, kapsam ve tasnifleri ile yeniden düzenlemek ve bedî üsluplarını edebi zevke ve belâgat manalarına uygun bir içerikle ifade etmek gayesindedir.

Aristo'nun *Kategoriler* adlı eserinin belâgat konularının tasnif ve taksimine temel yapılması ve bir belâgat teorisi/projesi olarak sunulması özellikle Sicilmâsî'de tespit ettiğimiz bir özelliktir. Bu yönüyle Sicilmâsî'nin eseri belâgat tarihinde ve Doğu, Batı ve Arap/Bülegâ belâgat ekolleri içinde özgün sayılmalıdır. O, teorik, kavramsal ve yöntemsel açıdan gösterdiği edebî yaratıcılığıyla önceki ve sonraki belâgat alimlerinden ayrılır.

Sicilmâsî *el-Menze'ü'l-bedî* de nihai amacının belâgatın genel geçer kurallarını ve külli kanunlarını ortaya koymak, onun teorik ve kavramsal çerçevesini belirlemek olduğunu ifade eder. Başlık olarak belirlediği kavramların çoğunu tanımlaması da onun belâgat konularının sınırlarını belirlemek amacını güttüğünü göstermektedir. Bu tanımlardan hareketle belâgat önermelerini, önermelerden de kıyas formlarını üretir. Böylece tıpkı mantıkta olduğu üzere belâgî tasavvurât kısmını belâgî tasdikât ile tamamlamış olur. Sicilmâsî bahsettiğimiz bu yönleri ile Kârtâcennî'den de ayrılmaktadır.

db | 1023

Mantık ve felsefede burhana ulaşmak için makbul olarak görülen tam kıyasların aksine Sicilmâsî kıyas anlayışını daha çok eksilteli kıyasların görüldüğü şiir üzerinden ifade etmiştir. Yine mantıkta burhan, öncülleri kesin ve sonucu da kesin bilgiyi veren bir sözü ifade ederken Sicilmâsî sunduğu kıyas formlarında önermelerin ve sonucun kesinliğinden ziyade sözün ikna edici ve muhatapta belli bir türden hal ve imge oluşturmasını (tahyîl) önemsemiştir. Dolayısıyla müellif belâgatı mantıksal kurgusu sağlam bir söz ve düşünce üzerine inşa etmiştir. Bu yönüyle belâgatı duygu ve hayalden ziyade düşünceyi konu kılmayı başarmıştır.

Sicilmâsî eserinde Arap kültürü ile Yunan düşüncesini kaynaştırarak edebi açıdan özgün bir senteze ve yeni bir yönteme ulaşmıştır. Böylece Arap belâgatına farklı bir yön kazandırmıştır. Onun eseri hem felsefenin belâgata etkisi hem de mantık-belâgat ilişkisi bağlamında ayrı ve geniş çalışmalara konu olacak nitelikleri haiz özgün bir kaynaktır.

KAYNAKÇA

- Alyût, Müfide. "Melamihi teessüri's-Sicilmâsi bi'n-naqdi'l-Ârüstiyi min hilâli kitâbi'l-Menze' il-bedî". *el-Müdevvene* 8/4 (2021), 3423-3442.
- Aristoteles. *Kategoriler*. çev. Y.Gurur Sev. İstanbul: Pinhan, 2. Basım, 2020.
- Arslan, Adnan. "Endülüs Şairlerinden Hazim el-Kartâcennî'nin Sübhâniye Kasidesinde Yapısal Bütünlük". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2018), 173-191.
- Asana, Cennet. *es-Sekkâkî'nin Miftâhu'l-Ulûm Adlı Eserindeki İlmü'l-İstidlâl Bahsinin Tahlîli*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İFAV, 2015.
- Ceran, İsmail. "Merîniler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/192-199. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Ceran, İsmail. "Merîniler Devleti". *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/2 (2013), 223-268.
- Çapak, İbrahim. *Düşünce Geleneğimizde Mantık*. İstanbul: Ensar Yay., 2016.
- Dayf, Şevkî. *el-Belâga: tetavvur ve târih*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2., 2003.
- Demirbaş, Servet. *Tefsir Mantık İlişkisi*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 4. Basım, 2011.
- Durmuş, İsmail. "Kartâcennî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/518-519. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. "Sekkâkî, Ebû Ya'kûb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/332-334. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ebherî, Esrûddîn. *Ebherî İşâgûci ve şerhi*. thk. Ferruh Özpilavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 3. Basım, 2020.
- Ebû Sâlim, İnâs Mahmud Abdullah. "Mevkî'ü't-taḥyîl 'inde's-Sicilmâsi". *Mecelletü'l-Câmiati Melik Abdülazîz* 28/15 (2020), 83-115. <https://doi.org/10.4197/Art.28-15.4>
- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantığa Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 4. Basım, 2007.
- Fârâbi, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed. *Kategoriler ve Retorik*. çev. Ali Tekin. İstanbul: Klasik Yay., 2019.
- Fâtîme, Zâvî. *eş-Şevâhidü's-Şi'riyye fî kitâbi el-Menze' il-bedî es-Sicilmâsi*. Cezair: Câmî'atü Mevlûd Ma'merî -Tîzî Üzû-, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Fazloğlu, İhsan. "İbnü'l-Bennâ el-Merrâküşî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/530-534. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Hacimüftüoğlu, Nasrullah. "Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 8 (1988), 115-127.
- Hasırcı, Nazım. *Klasik Mantık El Kitabı*. Ankara: Araştırma Yay., 2017.
- İmrüülkays b. Hucr, Ebû Vehb. *Dîvânü İmri'l-Kays*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1425/2004.
- Kallek, Cengiz. "Kudâme b. Ca'fer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/311-312. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kartâcennî, Ebû'l-Hasen Hâzım. *Minhâcü'l-bülegâ ve sirâcü'l-üdebâ*. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, ts.
- Kazvîni, Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn. *el-İzâh fî ulûmi'l-belâga*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985.

- Macit, Muhittin. "Teşhîk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/567-568. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Merrâküşî, İbnü'l-Bennâ. *er-Ravzü'l-merî fi şinâ'ati'l-bedî* thk. Rıdvan Benşkurûn. Rabat, 1985.
- Öner, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: Divan Kitap, 14. Basım, 2016.
- Rescher, Nicholas. *İslam Mantık Tarihi*. İstanbul: Litera Yay., 2018.
- Sâidî, Nûrî Kâzım. "Eşerü'l-felsefeti ve'l-mantık fi'l-belâgati'l-'arabiyye -es-Sicilmâsî ün-mûzecen-". *Kırtâs* 1/1/1 (1439/2018), 195-238.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn. *Miftâhu'l-'ulûm*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmî, 2000.
- Sicilmâsî, Ebü'l-Kâsım. *el-Menze ü'l-bedî fi tecnîsi esâlibi'l-bedî*. thk. 'Alâl Gâzî. Rabat: Dârü'l-Ma'ârif, 1401/1980.
- Taşdelen, Hasan. "Belâgat İlmi ve Tarihi". *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler*. ed. İsmail Güler. İstanbul: İSAM Yay., 2015.
- Tâzî, Abdülhâdî et-. "*Karaviyyîn Camii*". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/478-479. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Tüccar, Zülfikar. "İbn Reşîk el-Kayrevânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/247-249. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye. "Ebû Muhammed es-Sicilmâsî". *Davetül'l-Hak* 4/5/46 (1957), 53-57.
- Yurttaş, Tahsin. "Bedî İlminde Teşhîk Üslubu". *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 6/2 (18 Ağustos 2022), 178-191. <https://doi.org/10.52115/apjir.1139803>
- Yurttaş, Tahsin. "Mantık İlminin Belâgata Etkisi". *Mütefekkir* 9/17 (15 Haziran 2022), 81-105. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1128626>
- Zerkelî, Hayruddîn Mahmûd Ali İbn Fâris. *el-A'âm*. Beyrut: Dârü'l-'İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.
- Zervâk, Fuâd. "Eşeru'l-felsefeti'l-yûnâniyye fi'l-belâgati'l-'arabiyye". *Defâtiru Maḥber eṣ-Şîriyye el-Cezâiriyye* 3/7 (2018), 130-143.

EBŪ AL-KĀSİM AL-SIJİLMĀSĪ 'S RHETORICAL UNDERSTANDING (IN THE CONTEXT OF RHETORIC-LOGIC RELATIONSHIP)

Tahsin YURTTAŞ*

Extended Abstract

The Maghreb rhetoric school stands out with its literary taste and criticism, and is distinguished by the influence of philosophy and logic. The Maghreb school has an eclectic structure that was formed under the influence of both the Eastern and Arab literary schools. Some scholars in this school have established their understanding of rhetoric under the influence of logic and philosophy. The names of three of them are as follows: 1. Hāzım al-Qartājennī (d. 684/1285) (Minhāj al-bu-leghā ve sirāc al-udebā,) 2. Ibn al-Bannā al-Marrākūshī (d. 721/1321) (al-Ravz al-merī ' fī şınāa al-badī') 3. Ebū al-Kāsim al-Sijilmāsī (d. ?) (*al-Manza' al-badī' fī tejnīs esālīb al-badī'*). In this article, Sijilmāsī's understanding of rhetoric (balāgha) has been examined in the context of his work *al-Manza'*. He wrote this book with intense philosophy/logic concepts and methods. Sijilmāsī is a literary critic and rhetoric scholar who grew up in Morocco. There is not enough information about his life in the sources. It is mentioned in the same source that his work *al-Manza'* was completed in 704/1305. According to this, it is understood that he died in the early 14th century after this date. He distinguished himself by revealing his understanding of literary criticism and rhetoric under the influence of Aristotelian logic and philosophy. Sijilmāsī determined ten titles in his work by taking the categories that Aristotle determined as the predicates of existence as a model and defined each title as high genus. The names of these genera are as follows: 1. Gender: İjāz, 2. Genus: Takhyīl, 3. Genus: Ishāra, 4. Genus: Mubālagha, 5. Genus: Raşf, 6. Genus: Mużāhara, 7. Genus: Tavđīh, 8. Genus: Ittisā', 9. Genus: Inthinā, 10. Genus: Tekrīr. Under each of these ten higher genera are its species, chapters and parts. The work differs from the classical classification method in the form of *bayān, ma'ānī, and badī'* in rhetoric with its category logic. It is a feature that we can detect especially in Sijilmāsī that Aristotle's work called *Categories* is based on the classification and division of rhetoric subjects and presented as a theory/project of rhetoric. The classification method of *al-Manza'* is systematic and logical. He used logical and philosophical concepts extensively in his work. Some of these concepts are as follows: Kullī, cuz'ī, jins, nav', faşl, takhyīl, maqūl, dhātī, taqşīm, mutābaqa, had, iltizām, taşavvur, qiyās, basīt, murakkab, istidlāl. Sijilmāsī also adopted the definition theory in logic. He defined many terms that he considered important. For example, he defines poetry as "an imaginary word that consists of equal and metered words, rhyming according to Arabs". This recipe corresponds to the full definition in logic. He also identifies all the top titles that he has identified as high genus, and gives examples of them from poetry and

1026 | db

* Assistant Professor, Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Islamic Sciences, Basic Islamic Sciences/Arabic Language and Rhetoric yurttastahsin@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-9590-0770.

prose. While Sijilmāsī defines the terms of rhetoric, he usually takes the essential definition as the basis, and sometimes includes definitions that will fall within the scope of the related definition in logic. Again, he mentioned rhetoric propositions and mentioned some complete and incomplete syllogism forms, which are composed of these propositions and mostly seen in poetry. While creating his work, he based on the definition and elements of poetry in the context of the concept of *takhyīl* in a philosophical sense. Sijilmāsī talks about proposition in the science of rhetoric just like in logic. According to him, proposition in terms of literature is divided into three as poetic, dialectical and rhetorical; According to its scope, it is divided into two as general and partial. According to him, poetic propositions are different from persuasive propositions seen in rhetoric. The purpose of such propositions is to create an emotion and image, not intellectual considerations. In order to achieve this aim, indirect expressions such as *tashbīh*, *majāz*, *temthīl* and *isti'āra* are used in poetic propositions. Although it does not exactly correspond to the definition of syllogism in logic, it uses basic concepts such as major premise, minor premise, conclusion and middle term in classical logic. He aimed to reach universal laws in rhetoric while operating the logic of proposition and comparison he received from Aristotle in his work. Sijilmāsī aimed to make rhetoric the subject of thought in terms of both operating the propositional logic in the subjects of rhetoric and *badī'* and reaching a form of comparison from them, and he succeeded in this with his systematic style. In his work, Sijilmāsī has reached a literary synthesis and a new method by fusing Arab culture and Greek thought. He differs from previous and later rhetoric scholars with his literary creativity in terms of theory, concept and method.

Keywords: Sijilmāsī, Rhetoric, Logic, Category, Concept.

